

Talyigás Katalin

Új szakma alakul Magyarországon

Gondolatok az ELTE szociálpolitikus-szociális munkás képzéséről

Szociálpolitikusokról és szociális munkásokról — bár nálunk is sokan folytattak ilyen tevékenységet — mint külön foglalkozásról, az 1980-as évekig beszélni nem lehetett.

Az 1970-es években a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolán indult ugyan szociális szervező szak levelező formában, ez a képzés azonban mind a mai napig elsősorban azoknak szól, akik az időskorúakkal és fogyatékosokkal kapcsolatos intézményes ellátásban vesznek részt.

A szociális munka — ez a régen elismert, nemzetközileg is elfogadott foglalkozás — most megjelent hazánkban is. Hosszú tudományos, szakmai és politikai küzdelem után a közeljövőben több helyen is elindul a szociális képzés. Az 1988-ban létrehozott gesztori bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a szociális munkát önálló szakmának kell tekinteni, s meg kell határozni azt a minimumot, amelyet az ismeretanyagban és a készségek kialakításában minden szinten — közép- és felsőfokon, sőt a laikus képzésben is — el kell sajátítani. Közös alapelvek alapján születtek meg a képzési tervek, amelyek lehetőséget teremtenek arra, hogy meginduljon az egységes szakmai alapokon álló képzés. A gesztori bizottság javaslata alapján az ELTÉ-n kétszintű, főiskolai illetve egyetemi képzés indul 1990-ben, a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolán pedig általános szociális munkás képzés, amelyet több irányba is szakosítanak. Szegeden és Pécsen hasonlóképpen 1990-ben, Szekszárdon pedig már 1989-ben kezdődik ilyen képzés. A tanárképző és tanítóképző főiskolákon szintén kísérletet tesznek különböző szociális jellegű képzésekre (Esztergom, Zsámbék, Kaposvár).

Középiszkolai szinten is nagy az érdeklődés a képzés iránt. A kísér-

letek a humán-szolgáltató fakultációtól a humán-szolgáltató szakközépiskoláig (Eger, Tiszaföldvár) terjednek. Egyszerre tehát több helyen is megindul a képzés, ugyanakkor a szakmai feltételek csak most vannak kialakulóban.

Az egészségügy területén kiterjedt gondozó-hálózatok működnek (területi ideg-, alkohol- s más gondozó központok), amelyekben a gondozást végzők körében hiányzik a szociális szféra szaktudásának ismerete. Holott a velük kapcsolatba kerülő kliensek többnyire szociális problémákkal is küzdenek. A védőnők szintén végeznek területükön szociális munkát anélkül, hogy erre szakmailag felkészültek lennének. A gyermek- és ifjúságvédelem területén dolgozók elsősorban pedagógusok, akik speciális szaktudást — amely a veszélyeztetett gyermekek és családjaik gondjainak megoldásához, valamint a megelőzéshez szükséges — nem szereztek.

Mindeközben a szociálpolitika területi intézményrendszere változóban van, új intézménytípusok alakulnak ki, mint a családsegítő központok, az információs irodák, az új típusú munkaközvetítő szolgálatok stb., amelyekben a szociális munkások segíthetik majd egy megreformált szociálpolitika érvényrejutását.

A közigazgatás különböző szintjein is a szociálpolitika tervezésében és megvalósításában szaktudással részt venni tudó szociálpolitikusként, szociológusként várható — többek között — a jelenleginél magasabb színvonalú, szemléletében is megújuló szociálpolitikai kultúra elterjedése. Így a szociális munkás képzés iránti igény évek óta tapasztalható. Ezt az évek óta mutatkozó igényt próbálta kielégíteni 1985-ben a Gyógypedagógiai Főiskolán indult mentálhygiéné kiegészítő szakképzés, illetve az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete keretén belül indult szociológia-szociálpolitika szak. Hogy a nyolcvanas évek közepéig ezek beindítása fel sem merült, több tényezőre vezethető vissza. Ez elsősorban ideológiai, politikai okokkal magyarázható. Úgy látszik, a foglalkozások pusztá létezésének elismerése a szegénység, a kiszolgáltatottság bevallását jelentette volna. Az 1950-es évektől nem volt megengedett szembesülni a tényekkel, s még 1970-ben sem volt elfogadott arról beszélni, hogy Magyarországon különböző társadalmi csoportok tartósan leszakadnak, életük ellehetetlenül. Csak a 80-as évektől nyílt legális lehetőség az érdemi és szakmai, politikai vitákra.

Az ideológiai okok között említhető a *személyes szféra* leértékelődése is. A kollektivitás mint eszme az egész szociálpolitikai-társadalompolitikai intézményrendszert áthatotta. A kollektív szolgáltatás előtérbe helyezése az individuális igényekkel szemben a gyermekvédelemben éppen úgy alakult, mint az időskorúakkal kapcsolatos szolgáltatások terén; a tömeges és extenzív, kevés alternatívát nyújtó gyakorlat uralta (uralja) az óvodákat, az iskolákat, a nevelőotthonokat, a munkásszállásokat, a szociális otthonokat. De még a meglévő, személyre szóló szolgáltatásokból is hiányzik az intimitás lehetősége, legyen szó orvosi gyakorlatról vagy ügyfélszolgálatról egy jogi kérdésben. Minden személyes — az ember értékét, méltóságát növelő — tényező háttérbe szorult egy valójában működőképtelen közösségi eszme nevében. Ugyanakkor azok a közösségek, amelyek védelmet nyújthattak volna az egyéneknek, felbomlottak, elsorvadtak. Anyagi és szemléleti okok miatt nem épült ki megfelelő prevenciók rendszer, és nincsenek olyan szolgáltatások, amelyek a krízishelyzetek megoldásában hat-

hatós segítséget adnának. Ennek tudatában most a szociálpolitikában a társadalmi valóság által feladott kérdésekre kell válaszolni, mint például arra, hogy mit tehet a szakma

- a tömegessé váló szegénység ellen;
- a beilleszkedés társadalmi méretű zavarai (alkoholizmus, szenvedélybetegségek, neurotikus betegségek, öngyilkosság, erőszakosság, bűnözés, családok szétesése stb.) ellen;
- a deprivált népességcsoportok rehabilitációja érdekében, a zárványhelyzetben lévő aprófalvak, az agglomeráció túlzásfoltosságában élők, a munkanélküliek, a hajléktalanok, az iskolából lemorzsolódó fiatalok, s más, hasonló helyzetű csoportok érdekében.

A szociális munkások számára az elkövetkező öt-tíz évben a legnagyobb kihívást a társadalmi-gazdasági válság sújtotta rétegek jelentik, miközben szakmailag támogatni kell azokat a csoportokat is, amelyek képesek arra, hogy önmagukat megszervezzék, szociális intézményeiket működtessék.

Mi úgy gondoljuk, hogy a helyi igényekre a személyes szolgáltatások széles skálájában válaszoló hálózat kiépítésére van szükség, amely gazdasági értelemben is előnyös: mert preventív, mert krízishelyzetben gyors eredményre képes, és mert a problémák megoldására orientált.

Egy ilyen szociálpolitikai-társadalompolitikai intézményrendszer azonban a mainál *lényegesen jobban felkészült* szakembereket igényel, kétféle értelemben is: egyrészt olyan szakembereket, akik képesek a differenciált személyes kapcsolatok kezelésére, akik különböző helyzetekben lévő csoportoknak, egyéneknek személyre szólóan képesek adekvát választ adni. Másrészt képesek a szociális felkészültségeket, egyéni élethelyzeteket rontó tényezőket oly módon számbavenni és elemezni, hogy munkájukkal makro-szinten is változást tudjanak indukálni. Ehhez újfajta szaktudás, újfajta mentalitás szükségeltetik. Az elmúlt négy év alatt körvonalazódtak azok az ismeretek, amelyek az általános szociális munkás képzéshez, a szociológus-szociálpolitikus képzéshez alapot nyújtanak. Az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében létrejött három éves szociológus-szociálpolitikus képzés a keretet adta meg a pályakép kialakításához. A már meglévő képzettségekhez kapcsolódva eszközt kínált a különböző szintű szociális problémák megértéséhez, kezeléséhez. Jól elkülöníthetően kialakultak azok a tárgyi ismeretek, amelyek az 1990-ben induló nappali képzés gerincét alkotják.

Azokról a problémákról kívánok szólni a továbbiakban, amelyek a három éves kiegészítő tagozatú szociológus-szociálpolitikus képzés során vetődtek föl.

Magyarországon a szociológiai oktatás alig 20 évre tekint vissza, és inkább csak az utolsó évtizedben születtek meg azok a kutatások, amelyek a szociálpolitikai és szociális munkás képzést megalapozzák: a szegénység-vizsgálatok, az oktatásban, az egészségügyben lezajlott kutatások, életmód-, családpszichológiai vizsgálatok stb. Ezek a kutatások elsősorban leíró jellegűek voltak, és csak egyes kivételes esetekben vállalták a kutatók a beavatkozást is: hogy tudniillik nemcsak megállapították és felmérték a problémákat, hanem saját erejükhez mérten cselekvő módon megkísérelték azok megoldását is. Azok a szociológusok, akik jól felkészült elméleti tudással rendelkeztek, viszonylag kevesen vállalták a szociális munkával együttjáró közvetlen be-

avatkozást. A családgondozók, az e területen nagy számban dolgozók körében pedig hiányoznak az elemi szociológiai fogalmak is, így az egyes esetek általánosítható tapasztalatait megfogalmazni, illetve az esetek mögöttes okait elemezni csak kevesen tudták. A szociológiai tárgyak e téren a gyakorló szociális munkásoknak a korlátozott keretek között zajló oktatási folyamatban is jelentős segítséget, szemléleti és módszertani biztonságot nyújtanak.

A szociológiai és közgazdaságtani kutatások kölcsönhatásának eredményeként kialakulóban van egy új *szociálpolitikai* diszciplína is, amely nemcsak a szegénység elleni küzdelem eszközeit foglalja magában, hanem hozzájárul a szociális jogok pontos megfogalmazásához és kivívásához is.

Ez a tágan értelmezett szociálpolitikai stúdium azokat az értékeket, eszközöket és módszereket tartalmazza, amelyekkel egy demokratikus társadalomban a szociális jogok érvényesíthetők. Ebből adódóan olyan gazdasági fogalmakat kell megismertetni az oktatásban, olyan gazdasági szemléletet kell közvetíteni, amely *emberközpontúan* tükrözi a viszonyokat, s így az állam gazdaságpolitikáját is új módon jeleníti meg. Részterületei a foglalkoztatás kérdéseitől a lakáspolitikán át az oktatás és egészségpolitikáig, a társadalombiztosítás megannyi, ma még nyitott kérdéséig terjednek.

Az Intézetünkben kialakult posztgraduális képzés szociálpolitikai szemlélete a korábbi és máshol zajló képzésekhez képest radikálisan különböz, amennyiben nemcsak a múltat dolgozza fel kritikailag, s a jelen intézményrendszerében ad eligazodást, hanem — egy jól meghatározható értékrendszer mentén — nemzetközi összehasonlításban is elemzi a magyar társadalompolitikát. A tudatosabbá váló értékrendszer alapján ez a fajta megközelítés folyamatos vitára, párbeszédre ad lehetőséget: a képzésben résztvevők elemzési szempontokat kapnak gyakorlati tevékenységük mérlegeléséhez.

A vita állampolgárok, társadalmi szervezetek és az állam szociálpolitikában való részvétele, az emberhez méltó élet garanciái körül zajlik. Az általános probléma azonban a kivitel módja. Mivel a szociálpolitika eleve későn szerveződött meg és szükségképpen kimerül a tornyosuló bajok elleni küzdelemben, az alapkérdések tisztázatlanok. Így a képzés ezek megválaszolását tűzte ki célul. Ebben eligazodást ad a nemzetközi tapasztalat, de a saját múltunk is; jól fejezi ki a képzés szemléletét Hilscher Rezső következő gondolata: „Az igazi értelemben vett szociális biztosításnál a nemzet egész társadalma átveszi a társadalom egyes tagjaiért való felelősséget, a szolidaritás legegységesebb formájában, és az egyénnek a társadalommal szemben teljesített kötelesség viszonzásaképpen kiépíti a kötelességteljesítés másik irányát, amelynek a társadalom részéről az egyénnel szemben kell megnyilatkoznia. Itt nem a munkaviszony a lényeges, hanem a társadalmi tagság, s a jogok is, a kötelességek is ebből a társadalmi tagságból folynak.” A jelenlegi képzésben mindezek mellett speciális *szociális jogi* stúdium kidolgozására is szükség van. A különböző jogágakból az idevonatkozó jogszabályok kritikai elemzésével, egy önálló jogág megalapozásával a szociálpolitika jogrendszerének átalakulását is elősegítve zajlik az oktatás. A társadalomtudományokban lezajlott változások is hozzájárulnak a szociális munkában elengedhetetlen *etikai* ismeretek kidolgozásához. A szociális munka értékelhető gyakorlat, a szociális munkásoknak feltétlenül ismernie kell cselekedeteinek indítékait és következményeit,

ezért a képzés során külön is foglalkozni kell az etikai dilemmákkal.

A szociálpolitikus, szociális munkás képzés további lényeges feltétele a *szakmatörténeti tudás*. Ezt csak az utolsó tíz évben kutatták rendszeresen az MTA Szociológiai Intézetben. Remélhetőleg a művelődés-történethez, gazdaságtörténethez hasonlóan mielőbb megjelik szociálpolitika-történeti kézikönyv is. Ez azonban önmagában kevés. A képzésben résztvevőknek *általános történelmi* ismeretekkel is rendelkezniük kell. A történeti szemlélet és tanítás a közoktatásban, de a felsőoktatásban is ma még elsősorban politikatörténetet jelent, és kevésbé az alaposabb társadalomtörténeti ismereteket. Ezért az ELTÉ-n a képzésben hangsúlyos helyet kapott a különböző társadalmi csoportok életformájában bekövetkezett változások története. Meggyőződésünk, hogy csak ezeknek az ismereteknek a birtokában válnak érthetővé a jelenlegi társadalmi feszültségek. Ennek a történelmi tudásnak a megszerzése nemcsak elméleti előadások, irodalomfeldolgozás és szemináriumok segítségével történik, hanem dokumentum-elemzésekkel, interjúkkal, és más, empirikus módszerekkel arra törekedve, hogy a társadalom strukturális kérdéseiről minél teljesebb képet nyerjenek a hallgatók.

A szociális munkás szakma alappillérei a *pszichológiai* tárgyak.

Problémát okoz az oktatásban, hogy képzésük során még ma sem válhatnak analitikussá vagy valamely humanisztikus pszichológiai irányzat kiképzett szakembereivé a pszichológusok. Ezirányú képesítésüket csak az állami oktatáson kívül szerezhetik meg. Ugyanakkor ezek az ismeretkörök nélkülözhetetlenek egy modern szociális munkás képzés folyamatában. További — a szociális munkás képzésnek alapot adó — ismeretek is hiányoznak a magyar felsőoktatásból — vagy csak részben szerepelnek abban. Csak az utóbbi években nyert polgárjogot a szociálpszichológia, és a mentálhygiéné, a hozzá kapcsolódó gyakorlattal együtt. Az ELTE bázisán kialakuló képzésben, a pszichológusok és szociológusok együttműködése alapján, ezek a tárgyak kölcsönhatásban kapnak majd helyet a képzésben.

A szociális munkának mint *szakmának* a készségek kialakítását elősegítő *személyiségfejlesztésre* is szüksége van. Lehetőséget kell teremteni a kommunikációs készségek, a helyzetfelismerő és elemző tudás, az empátia, a döntési képesség, a tűrőképesség, a szociális érzékenység és elkötelezettség, az odafigyelés képessége, a tolerancia, a konceptualizáló képesség, a gyors cselekvőképesség (a gondolkodás és érzelmek integrálódása a cselekvésben), a nyílt kommunikáció- és együttműködő képesség, stb. kialakulására.

A szociális munkásoknak kliens-központúnak kell lenniük, ezért képzésük is differenciált személyiségfejlesztést igényel. Ez a személyre szóló, egyéni képességeket is figyelembevevő képzés új feladatokat jelent a felsőoktatásban, a főiskolai, az egyetemi szinten egyaránt. Mindemellett ki kell dolgozni a szakma *önálló elméleti kereteit*. Ez részben a nemzetközi gyakorlat, részben a magyar valóság mélyebb ismerete alapján alakítható ki. Ezek az ismeretek csak megfelelő kutatások, elemzések során születhetnek meg, ezért az elméleti oktatásnak a gyakorlattal szoros kölcsönhatásban kell állnia. Ebből következően a pszichológiai ismeretek megszerzése mellett olyan tapasztalást, átélést, kreativitást igénylő helyzeteket kívánunk létrehozni, amelyekben oktatók, gyakorlati szakemberek és hallgatók közösségi megegyezéssel alapuló viszonyrendszerben működnek együtt a projektek, akci-

ók elméleti megtervezésében és gyakorlati megvalósításában, a problémák megoldásában — ki-ki szerepének, igényeinek és lehetőségeinek megfelelően.

Így az elméleti problémák mellett a gyakorlati képzés külön megoldást igényel. Új szemléletű szociálpolitikai végzettséggel rendelkező tanároknak van szükség, akik a gyakorlatot az elmélet bázisán képesek bemutatni, illetve a gyakorlati ismereteket készség szintre emelni. Ehhez megfelelő szervezeti háttérintézmények szükségesek, amelyek csak egy megreformált szociálpolitika jegyében működhetnek. Ezek az intézmények, szervezetek egyben az oktatás társadalmi háttérét is biztosíthatják, s együttműködésük, de kritikai észrevételeik, a társadalmi nyilvánosság biztosítása révén is képesek lehetnek folyamatos kontrollt nyújtani az oktatáshoz.

Szeretnénk, ha a képzés mindenkinek belső meggyőződésen alapuló, szakmai eszközökkel is rendelkező tudást nyújtana. Ehhez kíván tanulmányaival az *Esély* is hozzájárulni.

Az oktatási rovatban a nemzetközi gyakorlatról és a hazai tapasztalatokról egyaránt rendszeresen tájékoztatni kívánjuk az olvasót, hogy a még most kialakuló képzés résztvevőinek lehetőségük legyen a világ legfejlettebb tendenciáit megismerni és a hazai tapasztalatokkal egybevetni.

Az oktatással kapcsolatos valamennyi kérdésben várjuk az olvasó véleményét is, szeretnénk közreadni olyan tanulmányokat, amelyek részben a tanárokat segítik az oktatásban, részben a tanulóknak szolgáltatnak információt tanulmányaikhoz.

Az *Esély* lehetőséget nyújt újabb kérdések felvetésére és megválaszolására is, számítva a képzésben résztvevők alkotó együttműködésére. Terveink szerint e rovat keretében minden olyan főiskola, egyetem és szakmai csoport, ahol szociális munkás képzés indul a jövőben, helyet kap képzése bemutatására, és az ott folyó munka megvitatására. Diákok és tanárok, a szociális szolgáltatásokban érdekeltek véleménye együttesen alakíthatja ki azt a tényleges oktatási gyakorlatot, amely szakmai identitást ad a következő években, amikor is nehezebb gazdasági és társadalmi viszonyok között kell majd az e szakmát választóknak dolgozniuk.